

A cultura escolar popular e as escolas de ferrado

Narciso de Gabriel

Universidade da Coruña

gabriel@udc.es

Palabras clave

Cultura, escola, cultura escolar, cultura escolar popular, escolas de ferrado, escolantes.

Foto cedida polo MUPEGA

Cultura e escola son conceptos intimamente vinculados por varias razóns, das que salientaremos dúas: a escola é unha institución creada para transmitir cultura e, á súa vez, xera unha cultura de seu, que se vén denominando cultura escolar.

Cultura escolar

Non resulta fácil definir con precisión que se entende por cultura escolar, e non tanto por mor da escola como da cultura, que é un termo “excesivo” —máis excesivo aínda que o de educación—, pois serve para facer referencia a aspectos moi diversos. Pedro Petouto, o mestre subversivo da montaña luguesa creado por Xesús Alonso Montero (1999, 25), sostíña que “a cultura é unha cousa que abre os ollos.” Pero ocorre que a cultura pode abrir os ollos en direccións moi diversas... e mesmo pechalos, por máis que Pedro Petouto non a consideraría nese caso “cultura”.

Aplicada á escola, a cultura refírese a todo o que nela acontece e ao significado que se lle atribúe ao que acontece: a materialidade dos escenarios e a sucesión dos tempos, os modos de selección, transmisión e adquisición dos contidos instrutivos, a inculcación de hábitos e valores, as finalidades do proceso educativo ou as formas de relación entre os actores. Antonio Viñao (1995, 253) dirá que “a cultura escolar é toda a vida escolar: feitos e ideas, mentes e corpos, obxectos e condutas, modos de pensar, dicir e facer.”

Ao se tratar dun concepto tan inclusivo, corre o risco de rematar por non significar nada, polo que resulta particularmente útil desagregalo, como propón o profesor Agustín Escolano (2000). Este autor diferencia tres instancias xeradoras de cultura escolar: os expertos en educación, a Administración educativa e o profesorado, que promoven, respectivamente, coas súas lóxicas peculiares, as culturas científica, política e empírica da escola. Escolano analiza, ademais, as relacións de converxencia, diverxencia e intersección destas tres culturas en diversos períodos da España contemporánea.

O lector de cartas

A cultura científica, baseada na reflexión e na investigación, defende unha determinada concepción dos procesos de ensino e aprendizaxe, que se transmite a través das institucións encargadas da formación do profesorado, libros, publicacións periódicas, cursos ou conferencias. A cultura política, á parte de deseñar o marco estrutural do sistema escolar, establece as normas que regulan o seu funcionamento, recollidas na lexislación. A cultura empírica do profesorado, baseada na experiencia, procura dar respostas prácticas aos problemas aos que este se debe enfrontar no exercicio da súa profesión.

Os sectores populares, aos que as elites pretendían “civilizar” a través da escola, tiñan a súa propia cultura escolar

Reparemos, por exemplo, na solución que se lle deu ao problema da lingua nun Estado, coma o español, onde existían varias. Nesas circunstancias, que idioma debería utilizarse no sistema educativo? A pedagogía aconsellaba empregar a lingua propia dos alumnos e alumnas, para facilitar así a aprendizaxe, tal e como reclamaba xa o Pai Sarmiento de forma contundente: “Había que queimar todo libro de Gramática, que pasase a Galicia, e que non estivese

explicado en lingua galega.” Mais os políticos discrepaban desta solución e apostaban exclusivamente polo castelán, segundo se pode comprobar no primeiro texto do liberalismo español en materia educativa, redactado en 1813 por unha comisión presidida polo poeta Manuel José Quintana: “Debe pois ser unha a doutrina nas nosas escolas, e uns os métodos do seu ensino”, e por conseguinte “tamén unha a lingua en que se ensine, e que esta sexa a lingua castelá.” Quintana entendía que debía ser o castelán e non o latín a lingua vehicular nas institucións educativas, e xustificaba esta decisión con argumentos didácticos: “A lingua nativa é o instrumento máis fácil e máis acaído para comunicar un as súas ideas, para percibir as dos outros, para distinguilas, determinalas e comparalas.” Podemos cuestionar, no entanto, que a principal preocupación do liberalismo español nestes seus inicios fose o latín e a didáctica, pois en España había outros idiomas ademais do declarado oficial, aos que tamén se excluía do ensino con esta disposición, por máis que nin sequera fosen nomeados. Estes idiomas eran tan “nativos” coma o castelán, polo que a argumentación anterior resulta inconsistente: ou ben o problema era pedagóxico, e xa que logo habería que recorrer nuns casos ao castelán, mais noutros ao galego, catalán ou euskera, ou ben o problema era político, e a pedagogía servía unicamente para xustificar outras pretensións: a de contribuír desde a educación á construción da nación española, que tiña na lingua un dos trazos básicos da súa identidade. Pola súa parte, o profesorado que traballaba cun alumnado instalado nun idioma distinto do oficial, seguramente non podería evitar recorrer ao uso deses idiomas nalgún momento do proceso de aprendizaxe, cando menos nas escolas primarias.

Cultura escolar popular

A pedagogía, a política e o profesorado son certamente fundamentais para comprender o que acontece nas escolas, mais non son as únicas instancias que condicionan a actividade escolar: tamén o fai a sociedade, especialmente as familias dos alumnos e das alumnas. Despois de todo, ata a creación dos sistemas educativos estatais a educación era un asunto que cada familia resolvía segundo o seu particular criterio, e determinados sectores sociais tardarán en asumir que se decida desde o exterior o que os seus fillos e as súas fillas debían aprender nas escolas.

Estas resistencias históricas persisten na actualidade, como se pon de manifesto no rexeitamento que suscita a educación para a cidadanía, alimentada por determinadas opcións políticas e, sobre todo, desde a cultura relixiosa, que en España estivo case sempre moi vinculada á escola, tanto pública como privada. Ou no rexeitamento da utilización do galego —xunto co castelán— como lingua vehicular no ensino. Tanto nun como noutro caso trátase de sectores minoritarios que se resisten a perder a hexemonía case absoluta que exerceron ata hai poucos anos. Tan absoluta que os responsables de elaborar o censo de poboación de España de 1887 consideraban que non era necesario contabilizar os habitantes que falaban un idioma distinto do castelán ou profesaban unha relixión distinta da católica, por seren as cifras socialmente irrelevantes, non afectarían á “unidade da patria” e teren só interese para “ciencias particularísimas”. En definitiva, en España só había unha relixión e unha lingua “verdadeiras”, a católica e a castelá. No tocante á relixión non andaban moi desencamiñados os que iso afirmaban, pero no que atinxe ao

